

Миро И. Џакула¹
Бојан Ј. Данон²

Пословни амбијент у Босни и Херцеговини – анализа текућег стања и препоруке за унапријеђење

Business Environment in Bosnia and Herzegovina – Analysis of the Current Situation and Recommendations for Improvement

Резиме

Лоше економско–социјалне прилике у Босни и Херцеговини: висока стопа незајошлености, стагнација БДП-а, слаба покривеност увоза извозом, необрађено пољопривредно земљиште, недостигајак домаћих и страних инвестиција, упућују на потребу да се са стручној асистенцији одговори на питање: у каквом је стању пословни амбијент у Босни и Херцеговини, што је суштина проблема изражавања у овом раду. Користењем метода анализе, дедукције и индукције, а темељено на публикацији Свјетске банке Doing Business, те другим релевантним изворима података, у овом раду је недовољно потврђена главна изјављивачка хипотеза: Пословни амбијент у БиХ је у лошем стању и сада међу лошије у региону. Такође смо, користећи се идентичним методама као и код главне хипотезе, потврдили и споредну хипотезу: Политички фактор и политичка нестабилност су главне препреке развоју пословног амбијента у БиХ. У посљедњем дијелу рада даје се оштре препоруке за унапријеђене економије и пословног амбијент у БиХ.

¹ Управа за индиректно/неизравно опорезивање БиХ, Средишњи уред, Бања Лука, miro.dzakula@uino.gov.ba

² Управа за индиректно/неизравно опорезивање БиХ, Средишњи уред, Бања Лука

Кључне ријечи: *пословни амбијент, фактори пословног амбијента, инвестиције, политика, Doing Business – WB.*

Summary

Poor economic and social situation in Bosnia and Herzegovina; high unemployment rate, stagnation of GDP, weak export/import ratio, uncultivated agricultural land, lack of domestic and foreign investments, all is pointing to importance of professional answering to the question in what condition is business environment in Bosnia and Herzegovina, which is the essence of the research problem in this paper. Using the methods of analysis, deduction and induction, based on World Bank's publication „Doing Business” and other relevant data sources, this paper has undoubtedly confirmed main research hypothesis: The business environment in BiH is in poor condition and is among the worst in the region. Using the same methods, we have also confirmed supporting hypothesis: The political factor and political instability are major obstacles to the development of the business environment in BiH. In the last part of the paper, are given general recommendations for improving the economy and business environment in BiH.

Keywords: *business environment, factors of business environment, investments, politics, Doing Business-WB*

1. Увод

Ситуација у привреди Босне и Херцеговине је изузетно тешка, сложена и конфузна. На тржишту рада влада веома висока стопа незапослености, а при томе у привреди недостају одређени профили радне снаге (информатичари, машински техничари,...) Производња у реалном сектору релативно све мање учествује у БДП-у Босне и Херцеговине и постоји хроничан недостатак свјежег капитала (инвестиција), привреда је махом оријентисана на потрошњу, што се одликује отварањем трговачких ланаца и тржних центара у којима се претежно продаје роба из увоза. Босни и Херцеговини недостају инвестиције, прије свега у реалном сектору привреде како би се стварањем реалне – материјалне вриједности покренуо процес економског опоравка, раста и развоја, што са собом повлачи и већа примања, смањење незапослености и бољи живот грађана. Инвестиције, било да су домаће или директне стране инвестиције, заснивају се на економској исплативости инвеститора, односно на могућности да се оствари одговарајући профит у адекватном временском хоризонту. Како би се поспјешило инвестирање у БиХ од стране домаћих и страних инвеститора, сматрамо да је неопход-

но поправити услове пословања, односно пословни амбијент или климу, и тако спријечити одлив домаћег капитала у иностранство и привући стране инвестиције које нас углавном заобилазе. Да би се пословни амбијент унапређивао, потребно је најприје утврдити од којих фактора он зависи, као и извршити компаративну анализу њиховог стања у БиХ и у земљама у окружењу; а затим, водећи рачуна о актуелном стању у БиХ, дати препоруке за унапријеђене пословног амбијента, као темељне претпоставке за привлачење инвестиција и економски прогрес БиХ.

Дефинисање проблема истраживања: Проблем овог истраживања су сљедећа питања: Од чега зависи и у каквом је стању пословни амбијент у БиХ, шта се може учинити како би дошло до побољшања пословног амбијента и привлачења инвеститора?

Дефинисање предмета (подручја) истраживања: Ово истраживање ћемо обавити у оквиру економско–политичког подручја и тражити одговор у оквиру економских и политичких наука.

Циљеви истраживања:

Научни циљ истраживања јесте да осликавањем стања пословног амбијента у БиХ и стицањем јасног увида у факторе од којих он зависи, дођемо до спознаје у којој можемо разматрати на који начин и којим факторима је најбоље утицати на побољшање пословног амбијента, као темељне претпоставке инвестиција и економског прогреса БиХ.

Практични циљ овог истраживања би био да се покрене процес активног размишљања и дјеловања на унапријеђену пословног амбијента на начин на који је то реално могуће у БиХ, с циљем да се он унапређује у што динамичнијем темпу, како бисмо што прије ухватили прикључак са земљама у окружењу и направили корак ближе ка чланству у ЕУ. У ту сврху ћемо на крају рада дати опште смјернице за унапријеђене пословног амбијента.

Главна хипотеза: Пословни амбијент у БиХ је у лошем стању и спада међу лошије у региону.

Споредна хипотеза 1: Политички фактор и политичка нестабилност су главне препреке развоју пословног амбијента у БиХ

2. Пословни амбијент (клима, окружење) – појам, дефиниција

2.1. Дефиниција пословног амбијента

Нити једно предузеће не послује у вакууму, већ у одговарајућем пословном окружењу. То пословно окружење се састоји од мноштва фактора које утичу на само пословање и одређују могућности и правце дјеловања једног бизниса. Како сви фактори могу потицати од самог предузећа – унутра-

шњи фактори или из његове спољашњости – вањски фактори, дефиниција пословног окружења гласи: пословно окружење представља свеукупност унутрашњих и вањских фактора који утичу на пословање предузећа.

2.2. Унутрашњи и вањски фактори пословног амбијента (окружења)

Дакле, фактори пословног окружења који утичу на рад пословних субјеката дијеле се на:

1. Интерне факторе, или микроекономске факторе и
2. Вањске факторе, или факторе макроекономског окружења.

Интерни фактори су они који се тичу конкретног пословног субјекта и на њих предузећа могу утицати, на неке више на друге мање, и у њих спадају:

- купци,
- добављачи,
- култура предузећа,
- менаџмент (управа),
- запосленици,
- маркетиншки посредници.

Вањски фактори су макроекономски фактори који утичу на све пословне субјекте. На спољашње факторе појединачни пословни субјекти не могу да утичу и морају их узети као дате и прилагођавати им се. У њих спадају:

- политика,
- каматне стопе,
- стабилне институције,
- инфлација,
- инфраструктура,
- образованост становништва,
- привредни циклус,
- пореске стопе и друге дажбине,
- природни ресурси,
- закони,
- култура и слично. (Singh, 2013)

Оно што треба имати на уму јесте да интерни (унутрашњи) и спољашњи (вањски, екстерни) фактори нису међусобно изоловани, већ утичу једни на друге и на тај начин повезано дјелују на пословање субјеката, креирајући јединствен пословни амбијент.

3. Карактеристике добре пословне климе и важност

Не постоји једна коначна листа фактора који чине пословни амбијент, као ни јединствен рецепт за постизање добре пословне климе, али важи закључак да би циљ сваке земље требао да буде да има добру пословну климу, јер она омогућава раст постојећих послова, охрабрује појединце на покретање сопствених бизниса и привлачи домаће и стране инвеститоре, док лоша пословна клима чини све супротно. (Bast, 2010, str. 2).

Добра пословна клима, тј. „клима повољна за штедњу и инвестиције укључује широко мноштво политика, укључујући стабилно макроекономско окружење, сигурна права власништва те, поврх свега, предвидљиве и привлачне приносе на инвестиције.” (Samuelson i Nordhaus, 2011, str. 578).

Стабилна макроекономска клима значи да су порези разумни и предвидљиви, да је инфлација ниска, да су девизни курсеви релативно стабилни, а конвертибилност валуте омогућаје једноставан и јефтин улаз и излаз из домаће валуте. (Samuelson i Nordhaus, 2011, str. 579).

Земље које имају добру пословну климу и стабилне институције привлаче велике суме страног финансијског капитала, док земље са нестабилном пословном климом и институцијама имају обрнуту ситуацију и „дијег капитала” из земље.

Земље са добром повољном климом представљају земље ниског ризика и инвестиције у њима не захтијевају велики принос. Обрнуто важи за земље са лошом пословном климом и које се називају земље високог ризика: гдје инвестиције долазе само ако постоји могућност да се оствари јако велики принос који ће компензирати ризик инвеститора, односно инвестиције у овој земљи се реализују уз принос који укључује високу премију за ризик.

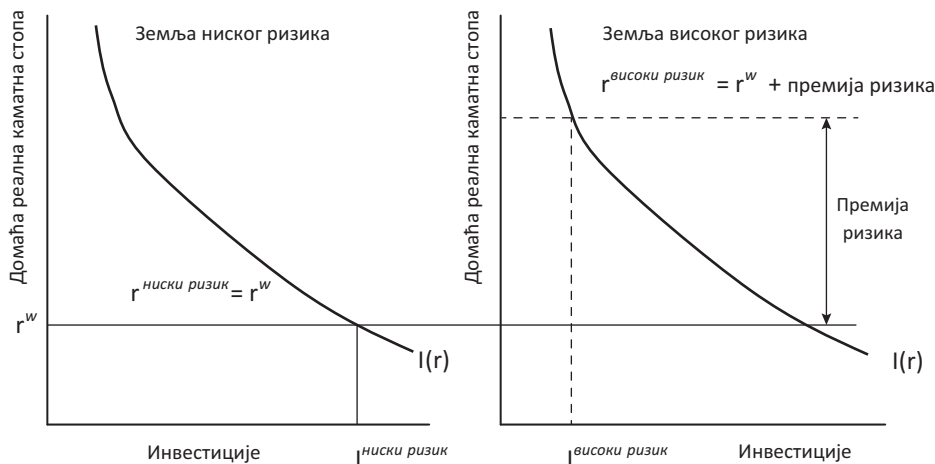
Графички приказа нивоа инвестиција и приноса у земљама са добром и лошом пословном климом дат је на графикону 1.

Добра пословна клима привлачи инвестиције и омогућаје раст и развој земље, смањење незапослености и повећање животног стандарда њених грађана.

Већ смо истакли да пословно окружење представља свеукупност унутрашњих и вањских фактора који утичу на пословање предузећа. Међутим, предмет овог рада ће бити превасходно вањски фактори пословног амбијента, јер су они заједнички за све пословне субјекте и кључни су за привлачење инвестиција, а на њих предузећа не могу да утичу, већ им они стоје као задати. (Grimsley, 2009).

Графикон 1.

Пословна клима утиче на капацитете и ниво инвестиција

Извор: Samuelson i Nordhaus, 2011, str. 579.

4. Показатељи добре пословне климе према *Doing Business*³

Различите су методологије и начини које примјењују поједине институције и стручни часописи за оцењивање и праћење стања и развоја пословне климе у једној земљи или региону. У овом раду ћемо (између осталог) размотрити методологију коју примјењује особље Свјетске банке у својој публикацији *Doing Business*, а којом се руководе многи инвеститори при доношењу пословне одлуке у коју земљу и који посао уложити капитал. Такође ћемо размотрити како је оцијењена пословна клима у БиХ и региону од стране *Doing Business*, што ће нам помоћи да објаснимо зашто је босанскохерцеговачка привреда у стагнацији и зашто нас издјегавају и домаћи и страни инвеститори.

Doing Business посматрају и мјере прописе (регулације) који се тичу 11 области значајних за вођење бизниса, који суштински рефлектују правно окружење за покретање и развој малих и средњих предузећа. Од 11 области које прате у *Doing Business* у овогодишњем издању, намијењеном инвеститорима за 2015. годину, уврштено је 10⁴, и то су:

- покретање пословања,
- прибављање грађевинских дозвола,

³ Поглавља од 4. до 4.3. су рађена на основу публикације Свјетске банке *Doing Business 2015 Going Beyond Efficiency* за БиХ, Македонију и Србију.

⁴ У *Doing Business* прате и прописе и ситуацију на тржишту рада али се ова област није нашла у издању за 2015.

- добијање струје,
- регистрација имовине,
- добијање кредита,
- заштита права мањинских акционара,
- плаћање пореза,
- прекогранична трговина (извоз и увоз робе и услуга),
- судско извршење уговора,
- рјешавање проблема стечаја.

Наведених 10 области, кључних за вођење посла, посматрано је у 189 земља и извршено је појединачно рангирање у свакој од области као и дата цјелокупна ранг- оцјена. Такође, од ове године у *Doing Business* су увели још и додатну оцјену која показује колико је дата земља удаљена од најбољих земаља у свакој од области као и у цјелини, та оцјена је названа ДТФ (*DTF - Distance to frontier*), или у преводу заостатак за водећима. ДТФ оцјена може имати вриједност од 0 до 100, гдје је 100 оцјена коју добија земља са најбољим перформансама за посматрану област, а оцјена дате земље показује апсолутно растојање посматране од најбоље земље.

Када власти једне земље желе да побољшају правно окружење како би допринијеле креирању повољније пословне климе привлачне за инвеститоре, добра полазна тачка је посматрање и поређење са правним окружењем релевантних земаља из ближег и даљег окружења, што управо омогућава *Doing Business* публикација. У наставку ћемо презентовати позицију БиХ са аспекта правног окружења у 10 кључних области за вођење посла у односу на зеље из окружења и друге земље према истраживањима *Doing Business*.

4.1. Показатељи БиХ према *Doing Business* компарирано са земљама из региона и осталим релевантним земљама

Прије него што презентујемо табелу са упоредним подацима из *Doing Business* за 2015. годину за БиХ и друге релевантне земље из ближег и даљег окружења, даћемо нека важна методолошка објашњења.

У табели су приказани подаци за 10 области које прати *Doing Business* и они су ажурирани закључно са 1.6.2014. године, изузев области „плаћање пореза” која покрива период од 1.1. до 31.12.2013. године.

Оцјена ранга за 2014. годину није иста она која је публикована у издању *Doing Business* за 2014, већ је ријеч о коригованој ранг-оцјени како би се обухватили сви ефекти корекције података и промјена у методологији, и тако омогућила упоредивост са ранг-оцјеном земље за 2015. годину.

ДТФ оцјена показује за колико је нека земља удаљена у свакој од области од достигнутих најбољих перформанси праћено од 2010. године, осим за области: узимање кредита, плаћање пореза, заштита права мањинских

акционара и рјешавање проблема стечаја гдје је дошло до промјене у методологији у 2014. години, па су стога подаци упоредиви од 2013. године.

Табела 1.

Ујоредни подаци за 10 области пословања за БиХ и друге релевантне земље

Земља/Област оцјењивања	Босна и Херцеговина ДБ 2015.	Босна и Херцеговина ДБ 2014.	Србија ДБ 2015.	Албанија ДБ 2015.	Хрватска ДБ 2015.	Грчка ДБ 2015.	Чешка ДБ 2015.	Црна Гора ДБ 2015.	Македонија ДБ 2015.	Најбоље перформансе од 189 посматраних земља
Цјелокупан ранг	107	104	91	68	65	61	44	36	30	Сингапур (Ранг 1)
Цјелокупна ДТФ оцјена	60,55	60,2	62,6	66,06	66,53	66,7	70,95	72,02	74,11	Сингапур (ДТФ 88,27)
Покретање пословања ранг	147	142	66	41	88	52	110	56	3	Нови Зеланд (1)
Покретање пословања ДТФ оцјена	72,51	72,45	88,9	91,86	85,43	90,71	82,58	90,05	98,08	Нови Зеланд (99,96)
Број процедура	11	11	6	5	7	5	9	6	2	Нови Зеланд (1)
Број потребних дана	37	37	12	4,5	15	13	19	10	2	Нови Зеланд (0,5)
Трошак (% бруто националног дохотка по глави становника)	14,6	14,8	6,8	10	3,5	2,2	8	1,6	0,6	Словенија (0)
Минимални оснивачки капитал (% бруто националног дохотка по глави)	28,6	29,1	0	0	26,6	0	0	0	0	112 Економија (0)
Прибављање грађевинских дозвола ранг	182	180	186	157	178	88	139	138	89	Хонг Конг (1)
Прибављање грађевинских дозвола ДТФ оцјена	39,1	38,64	29,1	56,5	44,97	72,31	62,91	62,92	72,3	Хонг Конг (95,53)
Број процедура	15	15	16	19	21	18	24	8	11	Хонг Конг (5)
Број потребних дана	179	179	264	228	188	124	143	158	89	Сингапур (26)
Трошак (% од вриједности складишта)	19,7	20	25,7	3,3	10,9	0,6	0,3	12,2	8,2	Катар (0)
Добијање струје ранг	163	160	84	152	59	80	123	63	88	Република Кореја (1)
Добијање струје ДТФ оцјена	54,72	54,69	76,2	58,34	80,05	76,67	66,52	79,28	74,94	Република Кореја (99,83)

Број процедура	8	8	4	6	5	6	6	5	5	12 Економија (3)
Број потребних дана	125	125	131	177	70	62	129	71	107	Република Кореја (18)
Трошак (% бруто националног дохотка по глави становника)	484,4	492,4	455	472,6	316,7	69,7	175,8	467,9	255,3	Јапан (0)
Регистрацију имовине ранг	88	89	72	118	92	116	31	87	74	Грузија (1)
Регистрацију имовине ДТФ оцјена	68,12	67,98	71,6	60,67	66,44	61,16	81,87	68,29	71,27	Грузија (99,88)
Број процедура	7	7	6	6	5	10	3	6	7	4 Економије (1)
Број потребних дана	24	24	54	22	72	20	24	69	31	3 Економије (1)
Трошак (% вриједности имовине)	5,2	5,3	2,7	9,9	5	4,9	4	3,1	3,3	4 Економије (0)
Добијање кредита ранг	36	45	52	36	61	71	23	4	36	Нови Зеланд (1)
Добијање кредита ДТФ оцјена	65	60	60	65	55	50	70	90	65	Нови Зеланд (100)
Снага законских права (0-12)	7	7	5	7	5	3	8	12	6	3 Економије (12)
Дубина информација кредитног индекса	6	5	7	6	6	7	7	6	7	23 Економије (8)
Покривеност у јавном регистру кредита (% одраслих особа)	39,7	39,1	0	16,7	0	0	6,4	26	36,4	Португал (100)
Покривеност у приватном регистру кредита (% одраслих особа)	8,1	4,9	100	0	100	82,5	76,6	0	83,7	23 Економије (100)
Заштита права мањинских акционара ранг	83	81	32	7	62	62	83	43	21	Нови Зеланд (1)
Заштита права мањинских акционара ДТФ оцјена	54,17	54,17	63,3	72,5	57,5	57,7	54,7	60,83	66,67	Нови Зеланд (81,67)
Ниво регулације сукоба интереса - Индекс (0-10)	4,7	4,7	5,7	7,3	5	5,3	5,3	6,3	6,7	Сингапур (9,3)
Ниво акционарског управљања - Индекс (0-10)	6,2	6,2	7	7,2	6,5	6,2	5,5	5,8	6,7	Француска (7,8)

Снага заштите мањинских инвеститора - Индекс (0-10)	5,4	5,4	6,3	7,3	5,8	5,8	5,4	6,1	6,7	Нови Зеланд (8,2)
Плаћање пореза ранг	151	142	165	131	36	59	119	98	7	Уједињени Арапски Емирати (1)
Плаћање пореза ДТФ оцјена	58,22	61	48,9	64,75	82,92	78,3	67,66	71,59	94,17	Уједињени Арапски Емирати (99,44)
Број плаћања у току године	45	40	67	34	19	8	8	29	7	Хонг Конг (3)
Вријеме које се током године утроши на плаћање пореза у сатима	407	407	279	357	208	193	413	320	119	Луксембург (55)
Прекогранична трговина (извоз и увоз роба и услуга) ранг	104	103	96	95	86	48	58	52	85	Сингапур (1)
Прекогранична трговина (извоз и увоз роба и услуга) ДТФ оцјена	69,76	69,6	72,1	72,48	74,25	80,8	78,33	79,37	74,43	Сингапур (96,47)
Број потребних докумената за извоз	8	8	6	7	6	4	4	6	6	Ирска (2)
Вријеме потребно за извоз у данима	16	16	12	19	16	15	17	14	12	5 Економија (6)
Трошкови извоза у УС доларима по контејнеру	1260	1260	1635	745	1335	1040	1240	985	1376	Источни Тимор (410)
Трошкови извоза у УС доларима по контејнеру након примјене дефлатора	1260	1285,2	1635	745	1335	1040	1240	985	1376	
Број потребних докумената за увоз	8	8	7	8	7	6	6	5	8	Ирска (2)
Вријеме потребно за увоз у данима	13	12	15	18	14	14	17	14	11	Сингапур (4)
Трошкови увоза у УС доларима по контејнеру	1200	1200	1910	730	1185	1135	1215	985	1380	Сингапур (440)
Трошкови увоза у УС доларима по контејнеру након примјене дефлатора	1200	1224	1910	730	1185	1135	1215	985	1380	
Судско извршење уговора Ранг	95	95	96	102	54	155	37	136	87	Сингапур (1)

Судско извршење уговора ДТФ оцјена	57,64	57,64	57,6	57,14	64,81	43,6	68	49,62	58,31	Сингапур (89,54)
Потребно вријеме у данима	595	595	635	525	572	1580	611	545	604	Сингапур (150)
Трошкови (% од потраживања)	34	34	34	34,9	13,8	14,4	33	25,7	28,8	Исланд (9)
Број процедура	37	37	36	39	38	38	27	49	38	Сингапур (21)
Рјешавање проблема стечаја ранг	34	32	47	44	56	52	20	33	31	Финска (1)
Рјешавање проблема стечаја ДТФ оцјена	66,21	66,27	57,8	61,37	53,92	55,98	77,5	68,22	69,93	Финска (93,85)
Потребно вријеме у годинама	3,3		2	2	3,1	3,5	2,1	2	1,8	Ирска (0,4)
Трошкови (% имовине)	9	9	20	10	14,5	9	17	15	10	Норвешка (1)
Исход стечаја (0 = парцијална продаја имовине а 1 = продаја имовине у цјелости)	0	0	0	0	0	0	1	0	0	
Стопа наплате потраживања (у центима по долару)	35,9	36	29,2	41,5	30,5	34,3	65,6	36,5	44,1	Јапан (92,9)
Снага стечајног оквира - Индекс (0-15)	15	15	13,5	12,5	12	12	13,5	0	13,5	5 Економија (15)

Извор: Адаптирана табела на основу података из издања Doing Business за 2015. годину за БиХ, Македонију и Србију.

Босна и Херцеговина је рангирана као посљедња земља у региону по свом правном окружењу када је ријеч о 10 области важних за започињање и развој посла, и налази се на незавидном 107. мјесту од посматраних 189 земаља широм свијета.

Посматрајући ДТФ оцјене, као апсолутне показатеље достигнутих перформанси може се закључити да је дошло до побољшања у областима: покретање пословања (+0,06), прибављање грађевинских дозвола (+0,46), добијање струје (+0,03), регистрација имовине (+0,14), добијање кредита (+5) и прекогранична трговина (+0,16), до погоршања у областима: плаћање пореза (-2,78) и рјешавање проблема стечаја (-0,06), док у областима: заштита права мањинских акционара и судско извршење уговора није било промјена, што је довело до побољшања укупне ДТФ оцјене за +0,35.

Ако посматрамо ранг као релативни показатељ перформанси може се закључити да је БиХ напредовала у областима: регистрација имовине (+1) и

добијање кредита (+9); назадовала у областима: покретање пословања (-5), прибављање грађевинских дозвола (-2), добијање струје (-3), заштита права мањинских акционара (-2), плаћање пореза (-9), прекогранична трговина (-1) и рјешавање проблема стечаја (-2); док није било промјене ранга у области судског извршења уговора. Ово је у укупном збиру довело до пада у рангу са 104. мјеста у 2014. на 107. позицију у издању *Doing Business* за 2015. годину, што је алармантна ситуација јер то значи да се БиХ не препоручује инвеститорима као земља у којој треба започињати посао и уз то имамо компаративно силазни тренд, што значи да нас полако престижу поједине земље и пласирају као пожељније дестинације за инвеститоре од БиХ.

Можемо закључити да је БиХ најлошија у Европи, и међу горим земљама у свијету када је ријеч о лакоћи пословања.

4.2. Колика је релевантност података из публикације *Doing Business*

Doing Business је једна од четири водеће публикације Свјетске банке, помињана у више десетина хиљада свјетских медија током година. Уз то, око 2.024 истраживачка рада објављена у рецензираним академским часописима и више од 5.098 стручних радова доступних преко *Google Scholar* се ослања и позива на податке из *Doing Business*.

Премда индикатори *Doing Business* прате прописе и регулације које су битне за мала и средња предузећа и не морају нужно бити пресудни код одлучивања великих иностраних фирми, пракса је показала да су индикатори које прати *Doing Business* веома користан сигнал страним инвеститорима о стању укупне пословне климе. У свом истраживању „Does *Doing Business* matter for foreign direct investment?” Џон Андерсон и Адриан Гонзалес су потврдили следеће закључке:

1. Унакрсним испитивањем је потврђено да земље које имају боље перформансе по *Doing Business*, имају и већи годишњи прилив директних страних инвестиција, без обзира на разлике које постоје у другим факторима који се такође сматрају важним за директне стране инвестиције.
2. Резултати указују да се, у просјеку међу економијама широм свијета, разлика од 1% у ДТФ оцјени регулаторног квалитета повезује са разликом у годишњем приливу директних страних инвестиција у распону од 250 до 500 милиона долара.
3. Иако ова повезаност не повлачи и каузалност, докази показују да *Doing Business* индикатори показују стање у цјелокупној пословној клими изнад онога што је значајно само за мала и средња предузећа, односно истраживања потврђују да економије које пружају добро правно (ре-

гулаторно) окружење за домаће фирме представљају и добро пословно окружење за иностране фирме. (Anderson and Gonzales, 2012).

4.3. Зашто се *Doing Business* концентрише на правно окружење

Видимо да се *Doing Business* ограничава на правно окружење које је само дио пословног амбијента једне земље, они не посматрају друге факторе пословног амбијента као што су: квалитет инфраструктуре, близина и приступ великим тржиштима, сигурност имовине од крађе и пљачкања, транспарентност јавних набавки, макроекономски услови, подршка институција, па се с правом поставља питање: зашто је баш правно окружење толико битно?

Doing Business се у свом истраживању концентрише на правно окружење зато што оно задира у све кључне области пословања, и може да представља баријеру за успјешно остваривање пословних циљева и жељеног приноса на капитал. Осим тога правно добро уређене земље углавном имају добро и остало пословно окружење, јер оно (правно окружење) потиче развој доброг пословног амбијента, док, са друге стране, ако имамо остале пословне услове добре а лоше правно окружење, цјелокупан пословни амбијент ће бити лош, односно: узалуд је имати добре путеве ако због правних процедура не можеш да превезеш робу преко границе.

5. Остали фактори пословног амбијента у БиХ

Иако смо видјели да су индикатори правног окружења публикације *Doing Business* добар показатељ укупне пословне климе, укратко ћемо се осврнути и на стање других фактора пословног окружења значајних за домаће и стране инвеститоре како бисмо стекли потпунији увид у пословни амбијент у БиХ.

5.1. Парафискални намети

Невладина организација Центар цивилних иницијатива – ЦЦИ у БиХ је у свом истраживању установила да у БиХ има преко 300 парафискалних намета на свим нивоима власти. То оптерећује домаћу привреду и успорава економски раст, те изразито негативно утиче на пословни амбијент у БиХ.

Да би пословале у оквиру закона, фирме у БиХ се морају придржавати више од 20 закона везаних за фискална и парафискална давања, те више од 30 закона који прописују казнене одредбе, а током године у обавези су на разне адресе предати око 150 различитих пријава и образаца. (Салапура, 2014).

Парафискални намети подразумевају све облике обавезних непореских плаћања јавном сектору за које привредни субјекти не добијају никакво право, услугу или добро, или добијају несразмјерно мало, и као такви би требали бити сведени на минималну могућу мјеру. Прва тачка на овом путу је формирање јединственог регистра парафискалних намета како би се знало шта све привредници у БиХ плаћају и коме, а затим би постепено требало укидати поједине намете.

5.2. Инфраструктура

Сви ми који смо се возили путевима по БиХ, знамо колико је стање инфраструктуре лоше и сваке године као да је све горе; стари путеви се крпе а нових путева се јако мало прави, а о аутопутевима можемо само да сањамо. Колико је лоше стање у погледу инфраструктуре у БиХ најбоље показује закључак БиХ ауто-мото клуба за 2013. годину.

Цестовна мрежа у БиХ спада међу слабије развијене у Европи, што је јасно видљиво из података о густини цестовне мреже од 45 км/ 100 км², односно 5,7 км/1000 становника, која је за 2,5 – 4 пута мања него у земљама западне Европе. Према подацима о просјечном годишњем дневном саобраћају, долазимо до закључка да су поједине дионице магистралних цеста преоптерећене. У прилог тој констатацији иде и чињеница да је присутан стални пораст укупног броја регистраних возила у БиХ, па самим тим и путничких аутомобила, а који не прати адекватно побољшање и проширење цестовне инфраструктуре, што доприноси лошем стању сигурности у цестовном саобраћају у Босни и Херцеговини, што за посљедицу има велики број саобраћајних незгода, а самим тим и повећање трошкова. (БиХАМК, 2013, стр. 5).

5.3. Политичка нестабилност и превише нивоа власти

Са становишта политичке ситуације може се констатовати да је БиХ веома сложено конструисана земља, у стању константне политичке напетости, која као да живи у сталној предизборној кампањи од локалних до општих избора. Оваква ситуација никако није добра и представља негативну компоненту пословног амбијента БиХ. Осим тога, БиХ се одликује са превише нивоа власти и прегломазном администрацијом, која црпи превелики дио буџетских средстава остављајући јако мало за инвестиције и стварајући дефицит на свим нивоима власти. То нас води у задуживање које углавном одлази на потрошњу а слабо на инвестиције и креирање повољнијег пословног амбијента.

5.4. Слаба институционална подршка

Институционална подршка босанскохерцеговачким привредницима је изузетно слаба, посебно у компарацији са осталим земљама у региону или земљама западне Европе, због чега се наши привредници налазе у ситуацији да нису конкурентни како на иностраном, тако ни на домаћем тржишту. Због неконкурентности босанскохерцеговачких производа и недостатка институционалне подршке бржи је раст увоза него извоза, што доводи до пада покривености увоза извозом; па је тако, према подацима Агенције за статистику, БиХ за 11 мјесеци извезла робу у вриједности од око 7,7 милијарди КМ, што је за 3 % више него у истом периоду прошле година, али је увоз износио 14,7 милијарди, уз пораст од 6,3% у односу на прошлу годину, чиме је дошло до пада покривености увоза извозом са 55,5 % колико је износила за 11 мјесеци прошле, на 53,8%, ове године.

Због институционалних несугласица листа производа животињског поријекла које босанскохерцеговачки произвођачи могу да извозе у ЕУ сачињена је од само три производа и то су: риба, сирова кожа и мед.

Према ријечима Дуљка Хасића, експерта Спољнотрговинске коморе БиХ, Босна и Херцеговина није успоставила одговарајућу инфраструктуру за контролу квалитета производа животињског поријекла (мlijечних производа, меса, јаја, перади ...) а када су у питању послови на изградњи инфраструктуре за контролу квалитета као што су: оспособљавања лабораторија, доношење законодавне регулативе, преузимања законских прописа ЕУ и усаглашавање са прописима у БиХ и примјена, у посљедњих годину дана није дошло до било каквог помака.

Ситуацију у којој се налазе наши произвођачи сликовито илуструје Драган Вранкић, бивши министар финансија и трезора БиХ, ријечима:

„Ми нисмо способни изаћи на међународно тржиште, које је немиломерно. Ми губимо те утакмице, исто као сад наши ногометни клубови у предквалификацији, сви редовито испадају. Тако и ми испадамо на тржишној утакмици јер нисмо оспособљени да се носимо са свјетским играчима на слободном тржишту. То је дефинитивно наш највећи проблем. Један од основних предувјета је политички амбијент у земљи, који дефинитивно морамо ријешити”.

Очигледан недостатак институционалне подршке за домаће произвођаче још је једна негативна карактеристика босанскохерцеговачког пословног амбијента, која одбија и домаће и директне стране инвестиције.

5.5. Неадекватан систем образовања и недостатак људског капитала⁵

На тржишту рада у БиХ влада парадоксална ситуација гдје имамо мноштво незапосленог кадра различитих струка и нивоа образовања: од НК радника до доктора наука, док у стварности у привреди постоје дефицитни кадар. Ово нам указује да образовни систем у БиХ кроз све своје стадијуме (основношколско, средњошколско и високо образовање) не креира кадар потребан у стварном животу, тј. у привреди, а прави суфицит који се нагомилава на бироу, па имамо ситуацију да постоји дефицит информатичара, а да се и даље највише студената уписује на правне и економске факултете, из чега се закључује да је неопходно развити одговарајућу стратегију образовног система, прилагођену реалним друштвено економским потребама.

У Босни и Херцеговини, посебно посљедњих година, појавио се велики број приватних средњошколских и високошколских установа, тако да кадар различитих струка продукују и државни и приватни сектор, чиме се повећава број становника са дипломама средњошколског, а посебно високошколског образовања. Ако у Босни и Херцеговини има толико образованих људи, зашто онда то не можемо да преточимо у раст бруто домаћег производа и животног стандарда?

Одговор на ово питање је: зато што се систем образовања у БиХ одликује продукцијом кадра који има знање али не и знање, односно ствара се кадар који не посједује „људски капитал” или карактеристике потребних квалификација (корисних и вриједних вјештина и знања), док привреда у пракси тражи управо као фактор производње „људски капитал” (X) а не обичан рад (L), што је исказано и у класичној економској формули за агрегатну производну функцију $Y = A \Phi(K, K^r, L, X)$, гдје се прави јасна дистинкција између ова два фактора, тј. људског капитала (X) и часова рада (L), при чему само повећање људског капитала (X) може, уз постојеће остале факторе, производње да повећа ниво продуктивности и омогући раст БДП-а, смањење незапослености и повећање реалних надница.

Сврха система образовања је, између осталог, и да створи адекватан људски капитал како би се омогућио привредни раст и развој и у коначници побољшање животног стандарда становништва. Да ли наш систем образовања испуњава све своје функције, одговор је, на жалост не, и зато ми у БиХ имамо пуно радне снаге различитих квалификација али оскудијевамо неопходним људским капиталом односно знањем, што је за стране инвеститоре веома непривлачна карактеристика пословног.

⁵ Адаптирано на основу Џакула, М. и Данон, Б. (2014 а)

Оно што ми као друштво у Босни и Херцеговини нисмо смјели да заборавимо јесте да се важност људских ресурса нипошто не смије потцїењивати, јер се већина осталих производних фактора може купити на тржишту, док се већина рада узгаја код куће. (Samuelson i Nordhaus, 2011, стр. 527).

5.6. Природни ресурси

Када је ријеч о природним ресурсима, Босна и Херцеговина посједује: обрадиво земљиште, шумско богатство, рудно и минерално богатство, хидроенергетски потенцијал, вјетроенергетски потенцијал, соларни потенцијал, повољну континенталну климу, чисту воду и природне љепоте погодне за туризам.

У Босни и Херцеговини се природни ресурси не користе рационално, па тако се вјетро и соларни потенцијали не користе никако, хидроенергетски потенцијали се недовољно користе, имамо 40% необрађеног пољопривредног земљишта, али се зато шуме и минерална богатства прекомјерно троше, односно БиХ има недостатак планова и стратегија одрживог управљања и кориштења ресурса. (WWF, 2014, стр. 38).

Иако не спадамо у ред богатијих земаља по природним ресурсима, имамо их сасвим довољно да можемо констатовати да природни потенцијали никада нису били препрека за друштвено економски развој Босне и Херцеговине, већ, напротив, представљају ријетку свијетлу тачку за пословни амбијент БиХ, али ми никада нисмо успјели да искористимо своје природне потенцијале.

6. Ко је одговоран за лоше правно и цјелокупно пословно окружење у БиХ?

Осликавши стање пословног амбијента у БиХ сада ћемо да размотримо гдје лежи одговорност за тренутну ситуацију.

Како је за правно окружење и провођење прописа одговорна законодавна, извршна и судска власт, која се начелно успоставља изборном вољом грађана, можемо јасно констатовати да су политички фактор и политичка нестабилност, као екстерни фактори, примарно заслужни за лоше правно, а затим и цјелокупно пословно окружење које влада у Босни и Херцеговини.

За убирање парафискалних намета одговорни су локални и општи органи власти. За лошу инфраструктуру одговорна је лоша економска политика са недовољно инвестиција, уз превелику државну потрошњу, нестабилна политичка ситуација лежи у лошем систему устројства саме БиХ као сложене и недоречене државе, слаба институционална подршка резултат је непостојања стратегија раста и развоја појединих привредних области и

неусаглашености власти на ентитетском и на нивоу БиХ. За лоше стање у образовном систему одговорни су: владе, министарства образовања, универзитети и друге институције формалног образовања, који су дозволили да дође до ерозије у квалитету нашег школства и експанзију приватних образовних институција, без контроле квалитета њиховог научно- наставног процеса и кадра који продукују.

Уз све наведене негативности којима се одликује пословни амбијент у БиХ, јасно је да не можемо да искористимо његову једину свијетлу тачку - а то је природни потенцијал.

7. Препоруке за унапријеђене пословне климе

Када погледамо елементе пословне климе у БиХ, видимо да су сви у лошем стању, тако да је побољшање пословног амбијента у БиХ у ствари могуће у оквиру опсежних и корјених економско-политичких и социјалних реформи за опоравак, раст и развој БиХ економије и друштва.

Како би дошло до побољшања економије, а самим тим и пословног амбијента у БиХ, неопходно је подузети сљедеће мјере:

1. Наставити са реформама у области регулативе и прописа са циљем да се омогући лакше покретање бизниса, поједностављење у добијању лиценци и дозвола, те омогући лакша реализација увоза и извоза. (IBRD, 2014, стр. 27).
2. Појачати координацију између ентитетских органа власти јер је она кључна за успјех свих реформских процеса у БиХ. (IBRD, 2014, стр. 30).
3. Повећати инвестиције у мрежу путева у БиХ.
4. Провести уставне реформе које би стабилизовале политичку ситуацију у БиХ.
5. За оживљавање босанскохерцеговачке привреде неопходно је:
  - ❑ да ентитетске и државне власти одреде приоритете у усмјеравању привредног раста и развоја, односно да се дефинишу стратешке области и гране привреде;⁶
  - ❑ израдити адекватне стратешке планове развоја појединих области и грана привреде на ентитетском нивоу и ускладити их на нивоу БиХ;
  - ❑ израдити акционе планове за имплементацију стратешких планова;
  - ❑ вршити правовремени мониторинг извршења појединих акционих корака – тактика из акционих планова и по потреби кориговати

⁶ Стратешке области и гране привреде које држава треба јаче подстицати, се разликују од земље до земље а за БиХ су то по нашем мишљењу: пољопривреда, туризам и извозно пер-спективне гране.

стратешке планове и очекивања (Цакула, М. и Данон, Б., 2013, стр. 3).

6. Рационализовати буџетску потрошњу на свим нивоима путем: обустављања непотребног запошљавања у буџетским институцијама, смањења примања у свим институцијама буџетским корисницима, смањења регреса и топлог оброка, увођења појачане контроле трошења папира, горива, телефона, спречавања неоснованог остваривања накнада за путне трошкове, одвојени живот и прековремени рад, укидања појединих агенција гдје постоји дуплирање функција и неефикасност.
7. Наставити борбу против корупције и пореске евазије.
8. Провести реформу система образовања на начин да он продукује „људски капитал” прилагођен потребама привреде. (Цакула, М. и Данон, Б., 2014 б, стр. 7-9).

Закључак

У уводу овог рада осликана је тешка економска ситуација у Босни и Херцеговини, оличена у високој стопи незапослености, стагнацији БДП-а и ниском удјелу реалног сектора у истом, те хроничном недостатку свјежег капитала, тј. домаћих и страних инвестиција. Основана претпоставка јесте да је суштински проблем у пословном амбијенту у БиХ, због чега је и постављена основна хипотеза, што је он у изузетно лошем стању, међу најгорима у региону. Такође смо увели претпоставку да су политички фактор и политичка нестабилност главне препрека развоја пословног амбијента у БиХ.

У наставку рада смо најприје дефинисали пословни амбијент (окружење или климу) и навели који су то фактори који га одређују, затим смо истакли везу између добре пословне климе, инвестиција и ризика, и констатовали да добра пословна клима привлачи инвестиције без додатка премије на ризик и омогућује расти и развој земље, смањење незапослености и повећање животног стандарда њених грађана.

Користећи напредну методологију публикације Свјетске банке *Doing Business*, коју смо објаснили у раду, сачинили смо компаративну табелу за БиХ и земље из окружења за 10 области битних за лакоћу пословања и инвестиције које прати *Doing Business*, и констатовали: да БиХ, осим што је најлошија земља у региону по лакоћи пословања, има компаративно опадајући тренд, па је од посматраних 189 земаља широм свијета са 104. мјеста, на коме је била рангирана прошле године, ове године пала на 107. мјесто.

Иако су Џон Андерсон и Адриан Гонзалес у свом истраживању потврдили да индикатори које прати *Doing Business* добро рефлектују свеукупну пословну климу у земљи и да су стога довољан сигнал за стране инвести-

торе, одлучили смо се да ипак анализирамо стање осталих битних фактора пословног амбијента у БиХ као што су: парафискални намети, инфраструктура, политичка стабилност, институционална подршка, систем образовања и природни ресурси. На крају смо закључили да је стање по питању свих ових фактора, изузев природних ресурса, изузетно лоше, те је на овај начин и више него у потпуности потврђена основна истраживачка хипотеза: *Пословни амбијент у БиХ је у лошем стању и сада међу лошије у региону.*

Повлачећи линију одговорности за стање пословног амбијента и укупну друштвено– економску ситуацију у земљи, потврдили смо споредну истраживачку хипотезу: *Политички фактор и политичка нестабилност су главне препреке развоју пословног амбијента у БиХ.*

У завршном дијелу рада смо констатовали да је стање пословног амбијента и укупно друштвено-економско стање у БиХ такво да захтијева коријенте економске, социјалне и политичке реформе како би се обезбидијео опоравак, раст и развој босанскохерцеговачке економије, те привукле инвестиције, смањила незапосленост и повећао животни стандард грађана. На крају смо дали опште препоруке за унапријеђене економије и пословног амбијента у БиХ.

Литература

- Anderson, J. and Gonzales, A. (2012). *Does Doing Business matter for foreign direct investment?*. Washington, DC: The World Bank.
- Bast, L.J. (2010). *10 Principles for improved business climate*. Chikago: The Heartland Institute.
- БиХ ауто – мото клуб. (2013). *Информација о стању цестовне мреже у Босни и Херцеговини у 2013.*
- Grimsley, S. (2009). *What is Business Environment – Definition, factors & quiz*, Преузето 13.12.2014. са <http://education-portal.com/academy/lesson/what-is-business-environment-definition-factors-quiz.html>
- Салапура, Н. (2014). *Привреднике „гуши“ 300 парафискалних намета*. Преузето 20.12.2014. са <http://www.nezavisne.com/posao/privreda/Privrednike-gusi-300-parafiskalnih-nameta-277473.html>
- Samuelson, P. i Nordhaus, W. (2011). *Економја*. 19. изд. Zagreb: Mate d.o.o.
- Singh, K.J. (2013). *What is Business Environment? Explain its types*. Преузето 10.12.2014. са <http://www.mbaofficial.com/mba-courses/business-environment/what-is-business-environment-explain-its-types/>
- The International Bank for Reconstruction and Development. (2014). *Programme document for a proposed loan in the amount of EUR 37,4 million to Bosnia and Herzegovina for the business environment development policy loan.*
- The World Bank Group. (2014). *Doing Business 2015 Going Beyond Efficiency Economy Profile 2015 Bosnia and Herzegovina*. Wasinghton, DC: The World Bank.

- The World Bank Group. (2014). *Doing Business 2015 Going Beyond Efficiency Economy Profile 2015 Serbia*. Washington, DC: The World Bank.
- The World Bank Group. (2014). *Doing Business 2015 Going Beyond Efficiency Economy Profile 2015 Macedonia, FYR*. Washington, DC: The World Bank.
- Цакула, М и Данон, Б. (2014 а). *Застојављавање као фактор друштвено – економској раста и развоја и стратегије повећања стање зайослености у БиХ*. Бања Лука: Паневропски универзитет Апеирон, Конференција Едасол 2014.
- Цакула, М. и Данон, Б. (2013). *Критички осврт на стање у дух привреде и оштре препоруке за економски опоравак*. Сарајево: Ревизон д.о.о.
- Цакула, М. и Данон, Б. (2014 б). *Неодрживост буџета у БиХ – препоруке за стабилизацију: зборник радова*. Сарајево: Феб д.о.о.
- World Wildlife Fund. (2014), *Living Planet Report 2014 International*. Switzerland.